

ВОБРАЗ «ІНШАГА» Ў ТВОРАХ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

У статті осмыслиўся рецепція Кузьмою Чорним проблем беларускай ідэнтычності, образу Іншога.

Ключові слова: нацыянальна ідэнтычнасць, твор, аўтар, текст, образ Іншога.

У артыкуле асэнсоўваецца рэцэпцыя Кузьмой Чорным праблем беларускай ідэнтычнасці, образ «Іншага».

Ключавыя слова: нацыянальная ідэнтычнасць, твор, аўтар, тэкст, образ, «Іншы».

The article analysis perception of problems of the Belarusian identity and the type of «Another» by Kuzma Chorny.

Key words: national identity, work, the author, the text, the type, «Another»

Кузьма Чорны (1900-1944) – адзін з самых глыбокіх беларускіх пісьменнікаў. Творчасць К. Чорнага мела істотны ўплыв на развіццё нацыянальнай мастацкай свядомасці, аказала значнае ўздзеянне на фармаванне нацыянальнага мастацкага стылю.

У творах К. Чорнага знайшлі выяўленне спецыфіка беларускага побыту, светапогляду, гістарычнага лёсу. Пісьменнік свядома імкнуўся асэнсаваць праблему Беларускага Шляху, разгледзець беларуса «сярод сваіх ёўрапейскіх суседзяў». Творчасць К. Чорнага грунтуюна вывучалася беларускім даследчыкамі, аднак асэнсаванне нацыянальнай ідэнтычнасці з'яўляецца практычна адкрытай праблемай беларускага літаратуразнаўства, што і абумоўлівае актуальнасць нашай работы.

Мэта: сцвердзіць ролю К. Чорнага ў адлюстраўванні мастацкім словам беларускай ідэнтычнасці, выяўленні образа «Іншага». **Задача:** праанализаваць выяўленне образа «Іншага» ў творах К. Чорнага на розных этапах творчасці.

К. Чорны – ключавая постаць беларускай літаратуры першай паловы 20 стагоддзя. Імкненне да выяўлення адметнасцей нацыянальнага светапогляду было свядомай мастацкай устаноўкай пісьменніка. У 20-я гады празаік уваходзіў у склад літаратурна-мастацкага аб'яднання «Узвышша», адной з задач якога было выяўленне беларускай вобразнасці, ментальнасці. Так, образ «Іншага» – яўрэя Абраама Ватасона – пададзены ў рамане пісьменніка «Сястра» (1927), але кваліфікація гэтага образа як «Іншы» не выпадае, паколькі яўрэі стагоддзямі жылі ў Беларусі, большасць беларускіх гарадоў і мястэчак да 20 стагоддзя складала яўрэйскае насельніцтва. І Абрам Ватасон пададзены К. Чорным не як чужаніца, але як сваё. Паказальна, што ў творы абсолютна адсутнічае адлюстраўванне рэалій яўрэйскага побыту, вопраткі і таму падобнае. У рамане «Сястра» К. Чорны, даючы аднаму з герояў твора яўрэйскае імя, хутчэй падкрэсліваў спецы-

фіку беларускіх реалій: яўрэі жылі побач з беларусамі і не ўспрымаліся як нешта чужароднае. Паказальна, што пісьменнік нідзе не называе нацыянальнасць Абраама Ватасона. Аднак указваеца на харектар занятку: маці Абраама займалася дробным гандлем, вандруючи па вёсках, Абрам у часы рэвалюцыі быў камісарам, пасля – цырульнікам.

У 30-х гадах мінулага стагоддзя К. Чорны паставіў перад сабой задачу асэнсаваць лёс беларусаў на працягу гісторыі, што непазбежна скіроўвала на вывучэнне праблем спецыфікі нацыянальнага. У рамане «Бацькаўшчына» з'яўляецца супрацьпастаўленне свой – іншы. Галоўны герой твора Леапольд Гушка – нашчадак сілезскіх ткачоў. «Іншасць» героя паказваеца праз яго вопратку, успаміны, мову. Але і Гушка – «гэта чужое сваё». Герой вядзе образ жыцця беларускага селяніна, выступае рупарам аўтарскіх ідэй (пакутлівия пошуки беларусамі сваёй зямлі, свайго месца пад сонцем), з'яўляецца каталіком па веравызнанні. Паказальна, што Гушка адпрэчвае сваю прыналежнасць да німецкай нацыі: «Наша радзіма не Німеччына, наша радзіма Сілезія» [3, с. 307]. Нацыянальная адрозненасць героя выяўляецца толькі праз яго гаворку і галаўны ўбор: «Леапольд Гушка быў адметны ад тутгэйшых людзей, штосыці было адмыслове ў яго вымаўленні. І яшчэ – гэта як і бацька – насіў ён не гэткаю, як усе тут, шапку: нешта накшталт мягерыкі з брылем» [3, с. 307]. Жонка ў яго ўжо тутгэйшая.

Спецыфіка беларускай ідэнтычнасці заключаецца ў адкрыласці многім уплывам, перш за ўсё Расіі і Польшчы. У сваіх творах К. Чорны паставяна звяртаецца да гэтай тэмам. Але паказальна, што вобразу паляка пісьменнікам надаецца большай увагі, чым вобразу рускага. У рамане «Зямля» (1927) сярод «сцегачоў», людзей прышлых, адзін з герояў (яго імя толькі ўзгадваеца) родам са

Смаленшчыны: «Як каторы хоць блізкі які, а як гэты вунь Канапацкі, дык аж з-пад Смаленску аднекуль прыбылытаяўся...» [2, с. 291].

У творах К. Чорнага 20-х гадоў вобраз рускага атаясамліваеца з вобразам чалавека прышлага, а да людзей прышлых у пісьменніка непрыхавана адмоўнае стаўленне, пра што сведчыць слова «сцегачы», якое часта выкарыстоўваеца аўтарам і мае негатыўнае адценне. К. Чорны нідзе не выказываеца адносна рускага нацыянальнага харктару, не выказываеца ні станоўча, ні адмоўна, што відавочна абумоўлена тагачаснай ідэалагічнай сітуацыяй. Пісьменнік праста не закранаў гэтую проблему.

У рамане перыяду Вялікай Айчыннай вайны «Вялікі дзень» са Смаленшчыны паходзіць адзін з герояў твора, Андрэй Мішурын, франтавы таварыш Вялічкі. Пісьменнік толькі канстатуе яго паходжанне.

Паказальна, што К. Чорны выразна размяжоўвае рускіх і беларусаў. Нягледзячы на тое, што пісьменнік працаваў за Савецкім часам і вымушаны быў аддаваць даніну савецкаму інтэрнацыяналізму, прыхаваная нацыянальная крыўда за палітыку дэнацыяналізацыі, што праводзілася рускім чыноўнікамі, знішчэнне гістарычных помнікаў, досьць выразны ў К. Чорнага: «А-а, Гушка! – абазваўся прыстаў. – Але! – Але! – перакрывіў яго прыстаў. – В такой день не можешь ответить русским языком!» [3, с. 340]. Пісьменнік выкрывае менавіта рускі імперыялізм: «Расійская прыстаўская канцылярыя вельмі добра падышла да старой ратуши, як усё адно на яе яна і будавалася стагоддзі да гэтага. <...> паліцыйскія арлы аддавалі ўсю сваю шчырасць і таленты на непарушнасць вялікай Расійскай імперыі на касцях бернардынскай вялікасці ў гэтым гарадку» [3, с. 331]. Расійская прыстаўская канцылярыя пададзена як захопніцкая, чужародная на беларускіх землях. Такім чынам, К. Чорны прыхавана ўказвае, што на беларускіх землях калісці быў іншы парадак і лад, які расійская імперская ўлада імкненца знішчыць. Трэба падкрэсліць, што ў пісьменніка ў 30-я гады мінулага стагоддзя гэтыя пасажы досьць прыхаваныя, К. Чорны вымушаны быў аддаваць даніну атэістычнай рыторыцы, выкрыццю «захопніцкіх памкненняў польскай буржуазіі і касцёла», што адпавядала тагачаснай ідэалагічнай рыторыцы.

Узгадвае пісьменнік і старонкі беларускай гісторыі, закрыцце манастыроў, што дапамагалі паўстанцам у нацыянальна-вызваленчым паўстанні тысячы восемсот шэсцьдзесят трэцяга года: «Стайши на ўзгорку, акрай каржакаватага хвойнічку, відаць: чорная вежа сярэдневяковага княжага замка, шэрая касцёльная вежа, зялёная царкоўная, рудая (абшарпаная) бляха былога бернардынскага кляштара. Гэты кляштар, пасля паўстання шэсцьдзесят трэцяга года, расійская імперская ўлада скасавала» [3, с. 299].

Кузьма Чорны называе Расійскую імперию турмою народаў-жабракоў: «Стаяў расійскі народ. Сталі іншыя народы, з'яднаныя абцугамі пад

сцягам Расійскай імперыі. Іх гналі заваяваць сабе старое права: з жабрачымі торбамі на плячах дагніваць свой век у вялікай турме і перадаць гэтае право сваім дзеяцям» [3, с. 340].

У 40-я ж гады вобраз рускага ў К. Чорнага мае выключна станоўчую характарыстыку, што абумоўлена ваеннымі падзеямі, неабходнасці супрацьстаяць жорсткаму ворогу, якім для пісьменніка з'яўлялася ідэалогія нямецкага фашызму. Так, у аповесці «Скіп'ёўскі лес» для героя Кастуся Прыбыткоўскага ўсе прадстаўнікі іншых нацый, што ваююць побач з ім, з'яўляюцца роднымі, асабліва Ціхон Мішурын са Смаленшчыны: «Блізкімі яму цяпер сталі усе тут» [4, с. 449]. Паказальна, што К. Чорны ўказвае на мясціны, з якіх паходзіць Мішурын. Але не называе яго нацыянальной прыналежнасці. Пералічваючы аднапалчан Прыбыткоўскага, К. Чорны называе магіляўчаніна Якубоўскага, Максімецкага з Орши, Шкадарэвіча з-пад Слуцка, разанца Касмачова, Рамушкова з Арлоўшчыны, «Івана Арышчанку з сяла Баландзіна, што каля Чыгрына на Кіеўшчыне» [4, с. 452].

Характэрна, што ў рамане «Бацькаўшчына» К. Чорны не апісвае нейкіх рэалій нямецкага, якія захаваліся ва ўспамінах героя, а перадае перад усім тугу па радзіме ўвогуле: «Радзіму сваю ён найбольш памятаў з бацькаўскіх рассказаў, хоць і сам крыху памятаў: яна паўставала ўваччу яго як штосьці далёкае, гэтакае, якое ўяўляеца маленства дарослому чалавеку» [3, с. 307]. Ключавая думка К. Чорнага: «На чужыне цяжка жыць» [3, с. 307], што перадае спецыфіку ўжо беларускай ідэнтычнасці – моцнай прывязанасці беларуса да свайго куточка зямлі, імкненне да не-выходу за межы ўласнай тоеснасці. Згодна У. Конану, універсальным «беларускім мастацкім архетыпам стала малая бацькаўшчына, або «Родны кут», паводле Якуба Коласа» [1, с. 10].

З'яўляеца ў рамане «Бацькаўшчына» і вобраз немца. У гэтым творы, у адрозненне ад раманаў К. Чорнага перыяду Вялікай Айчыннай вайны, вобраз немца не мае негатыўнага адцення. Немец Лявер – «свой», але свой перш за ўсё па класаваму прынцыпу (характэрная назва раздзела, у якім Гушка і Лявер паразумеліся – «Нашчадкі бунтоўных навольнікаў»), па непрыняццю вайны. Салдаты расійскай арміі (іх нацыянальнасць не называеца) і салдаты нямецкай знаходзяць узаемаразуменне, ім вядомыя такія слова, як «дзіця». Паказальна, што і немцам і салдатам рускай арміі знаёмыя польскія слова, праз якія яны спрабуюць паразумецца. Але найпершіх іх яднае іх чалавечая сутнасць, адмаўленне вайны: «Але не цераз гэтыя польскія слова, якія нейкі ведаў германскі салдат, палонны і ён, а з імі і ўсе, хто тут стаяў, началі нейкі адразу разумець аднаго... Нарэшце ўсе началі гаварыць жэстамі, позіркамі. І ўсю гэтую гаворку пачуццяў і думак стараўся выкладзіць палоннаму той, ломанаю сваёю польсакю моваю» [3, с. 342]. Немец Лявер, як і Гушка, – патомкі паўстаўшых сілезскіх ткачоў. І

Лявер адмаўляеца ваяваць за Германію, бо для яго гэта краіна, дзе існуе класавае размежаванне: «Мне кажуць – ратаваць бацькаўшчыну. Дык няхай гэтакая бацькаўшчына праваліцца скрэз зямлю, калі ў ёй я павінен не жыць, а гіць» [3, с. 363].

Іншы вобраз немца пададзены ў творах К. Чорнага 40-х гадоў. Гэтыя творы (раманы «Вялікі дзень», «Пошукі будучыні», «Млечны шлях») сталі вяршины творчасці К. Чорнага, тут пісьменнік свядома і мэтанакіравана паказвае «Іншага». Прыйчым немцы пададзены перш за ўсё як носьбіты фашысцкай ідэалогіі, незалежна ад іх сацыяльнага становішча. Паказальна, што вобразы ўсіх немцаў у творах К. Чорнага 40-х гадоў – адмоўныя. Характэрна, што ў пераважнай большасці сваёй гэта не прадстаўнікі вышэйшых колаў, а нашчадкі быльых арандатарап (Тоўхарт, мяшчане (Шрэдэр, Клебер).

Эміль Клебер (раман «Вялікі дзень») – тыповы прадстаўнік фашысцкай ідэалогіі. К. Чорны апісвае яго як «сапраўднага ары́ца»: «Ён быў даволі рослы і з выгляду і з твару лічыў сябе прыгожым» [4, с. 361]. Паранены, ён перажывае не за сваіх забітых таварышаў, не за няпэўнасць свайго лёсу, а за «перспектыву мець навек які-небудзь дэфект на ўсё жыццё ад раны ў назе. Ён заўсёды клапаціўся аб дасканаласці свае асобы» [4, с. 361]. Тыповая біяграфія Клебера: ён нарадзіўся у беднай сям'і, бацька загінуў пад час першай сусветнай вайны (нацыянальная кры́да, прага ўзяць нацыянальны рэванш), доўга не мог знайсці працу, імкнуўся «выбіцца ў людзі» любымі шляхамі: «У яго пачало развівацца жаданне стаць як мага вышэй нават і сярод сваіх. І гэтага ён не мог зрабіць з прычыны свае абмежаванасці» [4, с. 363]. Жонка Клебера – тыповая нямецкая гаспадыня, «практычная ў справах хатняй гаспадаркі».

У гэтых творах мы наглядаем непрыхаваную палеміку з нямецкім філосафам Фрыдрыхам Ніцшэ (1844-1900), яго ідэяй «Звышчалавека», дакладней, тым натуралістычным і пазітывісцкім разуменнем гэтай ідэі, якім скарысталася фашысцкая ідэалогія. Маладзейшы Густаў Шрэдэр – носьбіт такої ідэалогіі. Ён гаворыць: «Германію зробіш вялікай не душой, а жалезам» [3, с. 130]. Жонка Густава Шрэдэра ўпікае мужа ў мяккацеласці: «Але ён не вытрыманы чалавек. У хваробе ён даў дурную волю сваім пачуццям і аддаў чорт ведае каму вялікае багацце. Праз ўсё жыццё я казала яму, што ён зрабіў злачынства перад Германіяй» [4, с. 137]. У рамане «Вялікі дзень» прадстаўнік фашысцкай ідэалогіі Генрых Тоўхарт гаворыць: «...мы самая перадавая нацыя ў свеце. І мы хочам не ратунку, а панавання. А панаваць можна толькі над тым, каго ненавідзіш. Таму мы сваім нацыянальным пачуццём павінны зрабіць нянявісць да ўсяго, што не наша, а нам паівнна быць ўсё роўна, што пра нас думаюць. Бязлітаснасць павінна стаць нашым сцягам» [4, с. 263]. Немцаў К. Чорны называе «бяздушнымі і механізаванымі».

Апісваючы носьбітаў фашысцкай ідэалогіі, К. Чорны відавочна непрыхильна ацэньвае нямецкую стрыманасць, дзейнісанасць, практичнасць. К. Чорны так піша пра маладзейшага Шрэдэра: «Гэта быў дзейны чалавек і практичны работнік. У яго акрузе былі чатыры канцэнтрацыйныя лагеры, і ён сам займаўся імі» [4, с. 137]. Пра Тоўхарта К. Чорны выказваеца: «Хоць ён і не быў ні ў якім разе чалавекам настрою ці якіх-небудзь душэўных парываў» [4, с. 368]. Відавочна, што такое стаўленне пісьменніка да немцаў («Нямецкая галава. Машыну якую ці гармату новую ты ўмеш выдумаць, а бачыць, што чалавек мае душу і сэрца – на гэта ў цябе няма нічога...» [4, с. 16], «Отбо нямецкая душа! Ніякіх там парываў, усё павінна быць вылічана: колькі аршын радасці, колькі ўдзячнасці, колькі сяброўства і колькі добра другому, каб не перадаць лішне» [4, с. 37]) можна зразумець, зыходзячы з сітуацыі ваенных часоў, з уласна перажытага пісьменнікам падчас першай і Другой световых войн.

У апісанні немцаў у пісьменніка пераважаюць стэрэатыпы: «Ён да таго любіў дакладнасць і завяршэнне ўсялякай справы, што два разы сам прыезджаў у лагер на «Перабродскай Злыбядзе» [4, с. 151]. Адсюль і негатыўныя прымаўкі: «Служы немцу верна, дык ён ад цябе нос адверне» [4, с. 164]. Паказальны дыялог Тоўхарта і Гальваса з рамана «Вялікі дзень»: «Я гавару пра дурную гордасць. У немцаў яна разумная і аснована на практичнасці» [4, с. 258], «няма нікай ганьбы. Ёсць дзеянне, і больш нічога» [4, с. 260].

Генрых Тоўхарт з рамана «Вялікі дзень» вылучаеца сваёй пагардлівасцю да астатніх, нават да сына гаспадара свайго бацькі, абакраўшы якога, бацька Тоўхарта набыў багацце. К. Чорны падкрэслівае ў Тоўхарце адсутнасць эмоцый, халоднасць, акуратнасць, ашчаднасць: «Тоўхарт хадзіў, хоць і залатаны, але чысценкі і выпрасаваны. Ён ведаў, што такое зборлівасць» [4, с. 257].

Безыменны нямецкі афіцэр з аповесці «Заўтрашні дзень», «чысты і спрытны», «знайшоў сабе ўчеху ў думцы, што ён выконвае вялікую місію сярод гэтых людзей – місію нямецкапатрыятычную і цывілізаторска-еўрапейскую» [5, с. 350].

Задача, якую паставіў перад сабой К. Чорны ў рамане «Млечны шлях»: асэнсаваць «беларуса сярод сваіх еўрапейскіх суседзяў». Паказальна, што беларусаў пісьменнік адзначае лічыць еўрапейскай нацыяй. Героямі рамана з'яўляюцца два немцы, беларусы, чэх, тутэйшы «палякі». Акалічнасцямі дзвюх войн, уласным бежанствам можна растрлумачыць такія слова К. Чорнага ў адносінах да немцаў: «І яшчэ дзеля чаго павінна нарадзіцца яна, гэта каб перадаць сваім ужо дзецям маю нянявісць да немцаў. Тупой, ілжывай, бескардечнай, бесчалавечнай нацыі, якая вечна прысвойвала сабе чужое і цяпер надумалася абвясціць сябе лепшай за ўесь свет» [4, с. 210].

Паказальна, што да чэхаў у К. Чорнага станоўчае стаўленне. Густаў Шрэдэр-старэйшы,

бадзяючыся па беларускіх вёсках, спрабуе выдаць сябе менавіта за чэха.

А вось стаўленне да палякаў у К. Чорнага хутчэй негатыўнае, але і тут варта гаворыць не столькі пра палякаў, колькі пра тую палітыку каланізацыі беларусіх земляў, якую выказвалі прадстаўнікі землеўласнікаў. Яны сцвярджаюць сваю прыхільнасць да Польшчы перш за ўсё як да краіны буржуазнага ладу жыцця, дзе захоўваецца права на ўласнасць. Рабіць крытычныя заходы ў бок буржуазнай Польшчы адпавядала тагачасным ідэалагічным устаноўкам. Прадстаўнікі «польскага» боку ў большасці сваёй у творах К. Чорнага – тутэйшыя. Іх польскасць – ідэалагічны і маёмасны выбар. Так, пра графа Паліводскага К. Чорны піша: «...і афіцер яшчэ царскай арміі, а цяпер афіцер польскай арміі.... А гэты павінен, каб жыць, служыць палякам» [4, с. 68], «там ужо рыхтавалася да свайго ўстанаўлення Польшча, і ўсе паны, катормя яшчэ ліпелі на ўсходзе, рынуліся туды» [4, с. 70]. К. Чорны негатыўна выказваецца адносна польскай незалежнасці. Але, падкрэслім, што тут відавочны ўплыв палітычных фактараў, негатыўнае стаўленне да Польшчы тагачаснага Савецкага кірауніцтва. Да таго ж, у К. Чорнага дадаваліся і нацыянальныя крыва́ды: палітыка каланізацыі, што праводзілася Польшчай у Заходній Беларусі, погляды на Беларусь як на Крэсы Усходнія. У рамане «Пошуки будучыні» Нявада гаворыць: «У лагерах цяжка было выжыць, але і палякі такія заядлыя, што разоў некалькі ў турму саджалі, калі лавілі на дарозе. Лічылі мянэ за нейкага такога, хто хоча згубіць іх уваскраслу дзяржаву» [3, с. 67]. Палякаў К. Чорны паказвае як захопнікаў (варта ўзгадаць гісторыю, вайну з Польшчай 20- гадоў, падзел Беларусі 1921 года): «Тут жа і немцы былі, і палякі былі... А кожны прышэлец ідзе на чужую зямлю не на тое, каб што-небудзь прынесці ёй, а каб сабе з яе ўварваць» [4, с. 66].

Як і да прадстаўнікоў рускага імперыялізму, так і да прадстаўнікоў польскіх каланізатораў, стаўленне К. Чорнага адмоўнае. Пісьменнік паказвае, што і пры панской Польшчы (пасля падзелу Беларусі 1921 года) жыццё беларусаў не палепшала: «...выраслі новыя фальваркі, а сялянскія загоны яшчэ больш падрабнелі. Асаднікі сядзелі на лепшых мясцінах, парабкі цягалі ярмо на панскіх дварах, змянялася ўсё, а разам з тым здавалася, што ўсё гэта спрадвечнае, улегаванае» [3, с. 426]. Мікалая Сямагу, героя рамана «Млечны шлях», польская ўлады пераследуюць за беларускасць, за адкрыццё беларускай школы: «Ён сабраўся ў дарогу з чужой дзяржавы і роднай зямлі» [4, с. 210]. Родныя дзецы не маюцьмагчымасці быць самімі сабою, беларусамі (у лісце да бацькі ставяць подпісы на польской мове): «Жах агарнью яго. Прышэлец на родную зямлю, чужынец, вырывае іх душу і на яе месца пакінуць хocha сваю, ім чужую» [4, с. 213].

Піша К. Чорны і пра розныя геапалітычныя канцепцыі ў адносінах да Беларусі. Так, герой

рамана «Пошуки будучыні» Люцыян Акаловіч з'яўляецца прадстаўніком тых колаў, якія глядзяць на Беларусь як на частку польскіх земляў (крэсаў усходніх), «старое, як свет, ідэя заваёўнага руху на ўсход» [4, с. 81]. Акаловіч спавядаецца: «Арандуючы фальварак пад Клецкам, мой бацька толькі і думаў, што аб звароце ў свой маёнтак. А дзеля гэтага ідэя пашырэння Польшчы на ўсход стала яго як бы мэтай у жыцці... А з слова «Беларусь» мы смяяліся. Ніякай Беларусі няма, а ёсць Польшча» [4, с. 129]. Пабачыўшы падманнисць нямецка-фашистыскіх захопнікаў, на Акаловіча находзіць прасвятленне: «Але ж я не немец, і не паляк, а тутэйшы, з-пад Клецка» [4, с. 139].

Падобных поглядаў прытрымліваецца і герой рамана «Млечны шлях», але ўжо этнічны паляк («Я з фамільнага свайго маёнтка пад Варшвой. – Паляк? – Паляк» [4, с. 229]).

Піша К. Чорны пра палітыку дэнацыяналізацыі, якая праводзілася царквой і касцёлам на беларускіх землях: «Касцёл для фальваркаўца заставаўся вызначэннем не веравызнання, а нацыянальнасці, беларускую мову ён ламаў аб польскую і думаў, што гэтым жаргонам ён далучыўся да культуры, якая ўкладвалася ў яго ў слова – пан, маёнтак, фальварак» [3, с. 81].

Спецыфіка беларускай ідэнтычнасці заключаецца ў моцнай прывязанасці да сваёй «малой радзімы», «роднага кута», у тоеснасці чалавеку самому сабе і не-выхаду за межы ўласнай тоеснасці. Адсюль непрыхільнае стаўленне героя К. Чорнага да людзей прышлых, своеасаблівы недавер да іх. Для героя К. Чорнага чалавек прышлы, які пакінуў свой кут, выклікае падазрэнні, а часам і адкрыта адмоўнае стаўленне. Людзей, што кінулі сваю зямлю, К. Чорны называе сцегачамі, словам выразна негатыўнага адцення. У рамане «Зямля»: «Горш за ўсё, дык гэтыя сцегачы. Крыўдна, а-яй як крыўдна, ліха на яго. Панацягваліся з усяго свету і цяпер камандаваць пруцца. Унь іншы, можа, дзе якім паскудствам займаўся, па свеце валачыўся, а гэта прыблытаўся сюды, зямлі ўхапіў і ўжо адразу, як роўны з усімі, разявіў горла арудаваць» [2, с. 291].

Выпакутавана гучаць слова Нявады пра злучанасць чалавека і роднай зямлі: «Як жа гэта так жыць, каб чалавеку на свеце не было за што зачапіцца. А гэты Паліводскі што? Ён не нюхаў роднай зямлі, толькі жыў з яе. Хіба ён дзе на ёй хату паставіў, ці дом, ці дрэва пасадзіў? Як на мой разум – дык толькі той чалавек, што калі яго выпхнущ з роднага месца, дык ён, пакуль жыў, будзе рвацца туды. А калі дарвецца і ўбачыць, што там ўсё спустошана, дык ён другі раз жыць пачне: дрэвы пасадзіць і дом паставіць. А будуць яго зноў ірваць з месца, дык ён зямлю грызе, а не даеца або галаву адарве таму, хто становіцца ў яго над душой» [4, с. 53].

Мець сваё гняздо, бацькаўшчыну імкненіца і Сымон Ракуцька: «Так, як ніхто, ён пільнаваўся свайго гнязда, якое стала, хоць і марудна, складаў, саломіна за саломінай» [4, с. 59], «бесперапынна

піў вялікую асалоду даводзіць да дасканаласці сваю новую дамоўку» [4, с. 63]. Прагучай у рамане і матыў «Роднага кута»: «Гора яе душы пачало залечвацца часам, і асабліва тады, калі яна пасля такога доўгага бяздомнага бадзяння дапала да роднага кутка» [4, с. 63]. Гэтая злучанасць з зямлёю, са сваім родным у К. Чорнага – антагонічная: «Якое неба над нашай зямлёй бывае ўвосень» [4, с. 71].

Пра стаўленне да «чужога», чужой зямлі, радзімы і самога К. Чорнага і яго героеў даволі паказальна сведчыць наступны дыялог:

«— Лепш грызці зямлю ў родным кутку, чым каб цябе ліхім ветрам кідала па чужым свеце.

— Ну, адзін любіць родную зямлю грызці, а другі на чужой старане пірагі есці.

— Чужая страна пірагамі не накорміць, калі ёй сваёй душы не аддасі. А я сваю душу магу аддаць толькі таму, хто мяне на свет пусціў» [5, с. 71-72].

Высновы і перспектывы далейшага даследавання. Такім чынам, на розных этапах творчасці вобраз «Іншага» ў К. Чорнага набывае розны змест. У творах 20-х гадоў «Іншы» – гэта чалавек прышлы, ненадзейны, бо кінуў сваю бацькаўшчыну. У творах 30-х гадоў рэаліі нацыянальнага супастаўляюцца праз розныя геапалітычныя канцепцыі ў адносінах да Беларусі, праз асэнсаванне рускага і польскага як каланізатарскага. Адносіны да немцаў тут станоўчыя, паколькі немцы пададзены як прадстаўнікі прыгнечанага сацыяльнага класу, як і беларусы. У творах К. Чорнага перыяду Вялікай Айчыннай вайны немцы паказаны выключна з негатыўнага боку, як прадстаўнікі фашистыкай ідэалогіі, палякі – як тутэйшыя, апанаваныя каланізатарскім памкненнемі. Сёння на парадку дня стаіць праблема вывучэння эвалюцыі самаўсведамлення нашай літаратурай нацыянальнай беларускай спецыфікі.

ЛІТАРАТУРА

1. Конан У. Архетыпы беларускага менталітэту: спроба рэканструкцыі паводле нацыянальнай міфалогіі і казачнага эпасу / У. Конан // Беларусіка-Albaruthenica : Кн. 2 / [ред. А. Анціпенка і інш.] – Мн. : Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны, 1993. – С. 18–29.
2. Чорны К. Збор твораў : у 8 т. – Т. 3. – Раманы «Сястра», «Зямля» / К. Чорны ; [пад рэд. А. Адамовіча]. – Мн. : Маст. літ., 1973. – 533 с.
3. Чорны К. Збор твораў : у 8 т. – Т. 4. – Аповесці «Лявон Бушмар», «Вясна», раманы «Ідзі, ідзі», «Бацькаўшчына» / К. Чорны ; [пад рэд. Ю. Пшыркова]. – Мн. : Маст. літ., 1973. – 485 с.
4. Чорны К. Збор твораў : у 8 т. – Т. 6. – Раманы «Пошукі будучыні», «Млечны шлях», «Вялікі дзень», аповесць «Скіп'еўскі лес» / К. Чорны ; [пад рэд. Ю. Пшыркова]. – Мн. : Маст. літ., 1973. – 520 с.
5. Чорны К. Выбранныя творы / К. Чорны. – Мн. : Беллітфонд, 2000. – 584 с.

© Мельнікава А. М., 2011

Дата надходжэння статті до редколегіі 27.05.2011 р.